

LE NÉOLITHIQUE AU QUOTIDIEN, ACTES DU XVIe COLLOQUE INTERRÉGIONAL SUR LE NÉOLITHIQUE (Paris, 5 et 6 novembre 1989), [w:] Documents d'archéologie française nr 39, Paris 1993, 216 ss., 183 il., 44 table w tekście.

Seria *Documents d'archéologie française* (DAF), powstała zaledwie przed 10 laty, ma już ugruntowaną pozycję w czołówce europejskich serii wydawniczych poświęconych tematyce archeologicznej. Powodem tego jest zarówno interesujący dobór tematów do kolejnej publikacji, jak też staranne przygotowanie edytorskie i dbałość o szczegóły; nie bez znaczenia wydaje się również duża sprawność wydawnicza: czterdzieści jeden tomów w ciągu niespełna dziesięciu lat istnienia wydawnictwa.

W bogatej i zróżnicowanej tematyce dotychczas wydanych woluminów DAF, problemy neolitu pozostawały początkowo nieco na uboczu. Dopiero ostatnie lata przyniosły pewien postęp: aż dwie prace poświęcone młodszej epoce kamienia (t. 39 i 41) ukazały się w roku 1993. W obu przypadkach są to materiały z konferencji.

Prezentowany tom 39 serii DAF stanowi zbiór materiałów (17 referatów i komunikatów) przedstawionych na konferencji zorganizowanej w roku 1989 w Paryżu, w ramach dorocznych spotkań interregionalnych poświęconych problemom neolitu we Francji. Było to szesnaste z kolei spotkanie, a jego wiodący temat: „Życie codzienne w młodszej epoce kamienia” stał się także tytułem publikacji.

Wchodzące w skład tomu artykuły zgrupowane zostały w pięciu blokach tematycznych: 1. Środowisko, 2. Osadnictwo, 3. Grupy kulturowe i ich ewolucja, 4. Pożywienie, 5. Pozyskiwanie i obróbka surowców. Już pobieżne zapoznanie się z układem pracy nasuwa przypuszczenie, że jej tytuł nie w pełni odpowiada zawartości; wrażenie to potwierdza dalsza lektura. Przyznając się też do tego sami autorzy: J. Tarrete pisze we *Wstępie* o wybiórczym i zróżnicowanym charakterze poszczególnych rozdziałów. O ile jednak brak pełnej panoramy zagadnień życia codziennego wydaje się całkowicie zrozumiały, zważywszy na bogactwo i złożoność związanej z nimi problematyki, o tyle dziwić może rezygnacja z wielu dość podstawowych, zdawałoby się, dlań tematów, jak np. architektura budowli neolitycznych, sposoby grzebania zmarłych, wymiana, sztuka. Zamiast nich znajdujemy natomiast rozdział *Grupy kulturowe i ich ewolucja*, co dla życia codziennego (i to w którejkolwiek z epok) nie miało raczej praktycznego znaczenia.

Rozdział 1 zawiera dwa artykuły. Pierwszy, *Gestion et dégradation de la forêt préhistorique méditerranéenne* (s. 12–18), dotyczy gospodarowania lasami w pradziejach i spowodowanych przez człowieka zniszczeń pierwotnych zbiorowisk leśnych strefy śródziemnomorskiej. Autorzy (C. Heinz, S. Thiébault, J.-L. Vernet), odwołując się do wyników badań antrakologii oraz danych etnograficznych i historycznych, podjęli próbę skonstruowania analogicznych modeli

dla czasów prahistorycznych, na podstawie danych z ponad 80 stanowisk archeologicznych w strefie śródziemnomorskiej i na jej obrzeżach. Ciekawe jest objęcie rozważaniami całokształtu zagadnień związanych z gospodarką leśną, zarówno w aspekcie pozyskiwania drewna do dalszej obróbki i drzewa na opał, jak też wykorzystania lasu dla zajęć rolniczo-hodowlanych. Wśród wniosków na uwagę zasługuje wydłużenie czasu trwania gospodarki przyswajającej (a tym samym okresu zależności człowieka od środowiska) aż do początku neolitu środkowego; dopiero wówczas rozpoczyna się – zdaniem autorów – stopniowe przystosowywanie otoczenia dla potrzeb gospodarki rolniczo-hodowlanej.

W drugim z zamieszczonych w tym bloku artykułów – *La transformation du paysage armoricain sous l'influence de l'Homme* (s. 19–24) – przedstawiono aktualny stan badań nad przemianami środowiska naturalnego Bretanii w środkowej i młodszej epoce kamienia. Autorzy (A. Gebhardt i D. Marguerie) uwzględnili wyniki badań palinologii, antrakologii, karpologii i mikromorfologii, prowadzonych na ponad 20 stanowiskach. Analizowane były m.in. warstwy gleby kopalnej zachowane pod nasypami grobowców megalitycznych. Stwierdzono przetrwanie krajobrazu naturalnego do schyłku okresu atlantyckiego oraz – zauważalny od neolitu środkowego – silny wpływ człowieka na zmiany środowiska; wpływ ten, zdaniem autorów, zaczął się wyraźniej w strefie wybrzeży niż w głębi lądu.

Drugi blok tematyczny dotyczy osadnictwa rozpatrywanego w skali jednego stanowiska bądź regionu. Przedstawione tu trzy osady neolityczne: Longueil-Sainte-Marie w La Butte de Rhuis (dep. Oise), Longues-Raies w Jablines oraz Charavines-les-Baigneurs (dep. Izery) różnią się zarówno charakterem (dwie pierwsze to osady lądowe, trzecia jest stanowiskiem nawodnym), jak i sposobem prezentacji. Wszystkie opracowania wydają się interesujące.

Stanowisko Longueil-Sainte-Marie w La Butte de Rhuis (s. 26–40), choć ubogie w obiekty (odkryto tylko 2 jamy), dostarczyło licznych i ciekawych materiałów ruchomych: fragmentów około 110 naczyń i około 3000 zabytków krzemienych. Analiza tych ostatnich pozwoliła wyróżnić dwa sposoby produkcji krzemieniarskiej (przemysł odłupkowy i wiórowy), ściśle związane z dwoma rodzajami wykorzystywanego surowca (lokalnym i przynoszonym z odległości ok. 10 km), i znajdujące swe odbicie także w strukturze grupy narzędzi. Interesujące jest, że oba sposoby produkcji stosowane były najprawdopodobniej równolegle przez tę samą grupę ludzką, o czym świadczy jednolitość chronologiczna ceramiki.

Przykładem bardzo drobiazgowej, wnikliwej i wszechstronnej analizy jest opracowanie wyników badań ratowniczych w Jablines (s. 41–62). Szczegółowość ta przestaje dziwić, gdy weźmie się pod uwagę liczbę aż 12 (!) współautorów artykułu; przyznać jednak trzeba, że efekt ich poczynań jest niezwykle atrakcyjny. Przedmiotem opracowania są pozostałości osady grupy Villeneuve-Saint-Germain (pierwszej osady tej grupy w rejonie Ile-de-France), składające się z trapezowatej budowli mieszkalnej o konstrukcji słupowej, kilkunastu jam gospodarczych oraz grobu. Właśnie temu ostatniemu poświęcono najwięcej uwagi. Szczątki kostne, nie najlepiej zachowane, nie pozwoliły wprawdzie autorom odpowiedzieć na podstawowe pytania (w kwestii wieku i płci zmarłego), umożliwiły natomiast odtworzenie rozmaitych, najdrobniejszych nawet szczegółów odnośnie do sposobu pochowania zmarłego, pierwotnego układu ciała, wypełniska jamy grobowej. Ta część opracowania, rzeczowa i wykraczająca poza standardowy opis antropologiczny, przypomina miejscami pasjonującą powieść detektywistyczną, zmierzając nie tylko do odtworzenia faktów, ale także do ich powiązania i wyjaśnienia. Podobny charakter nosi również podrozdział poświęcony analizie wyposażenia zmarłego, składającego się wyłącznie z ozdób: 4 bransolet-naramienników kamiennych (z wapienia, serpentynitu i amfibolitu), rurkowego paciorka kredowego oraz muszli (*Nucella lapillus L.* i *Dentalium*), najprawdopodobniej należących do bransolet, a także tworzących osobną ozdobę głowy (rodzaj diadem). Poza zwykłym opisem podrozdział ten zawiera wnikliwą analizę funkcjonalną zespołu, połączoną z próbami wyjaśnienia jego charakteru. Hipoteza o „zastępczej” roli jaką, zdaniem autorów, pełniły kamienne bransolety-naramienniki (w połączeniu z muszelnkami) w stosunku do trudno osiągalnej muszli *Spondylus* – ozdoby powszechnej w kulturach naddunajskich – stanowi ukoronowanie tej części rozważań.

Kolejne opracowanie (s. 63–71) dotyczy przestrzennej organizacji osady palowej w Charavines. Autorzy (A.-M. Christien i A. Bocquet) poświęcają wiele miejsca prezentacji zastosowanych metod: dendrochronologii dla wyodrębnienia poszczególnych domostw, metod statystycznych (unconstrained clustering i analizy korespondencji) do badań rozprzestrzenienia materiałów ruchomych, występujących na stanowisku w znacznej, charakterystycznej dla tego typu osad, obfitości: 13 601 krzemieni, 189,6 kg ceramiki, itd. Pewne wątpliwości budzi celowość łącznej analizy przestrzennej wszystkich znalezisk, zwłaszcza wobec – potwierdzonych dendrochronologicznie – czterech etapów rozwoju osady w ciągu 18 lat jej istnienia. Co do wniosków – są one jeszcze niekompletne i nieostateczne, trudno je zatem ocenić. Można jednak odnieść wrażenie, że wyniki są zbyt skromne w stosunku do niewątpliwie wielkiego nakładu pracy, jakiego wymagało przeprowadzenie obliczeń. Poparcie zaś nimi stwierdzenia, że „palenisko stanowi centrum warsztatu domowego” oraz że „przestrzeń w bezpośredniej bliskości paleniska była miejscem różnorodnej aktywności” (s. 69) – wydaje się po prostu banalne.

W trzeciej grupie tematycznej na uwagę zasługuje artykuł A. Augereau, C. Leroyer i A. Tresset, *La transition Néolithique ancien/moyen dans la vallée de la Petite-Seine* (s. 94–105). Autorki, analizując dane z 6 stanowisk, podjęły próbę prześledzenia tempa i charakteru zmian, jakie dokonały się na przełomie neolitu wczesnego i środkowego. Wskazują na gwałtowne tempo przeobrażeń środowiska przyrodniczego (wynikające ze wzmożonej presji człowieka), przy powolnej ewolucji ceramiki i architektury; dość szybkie zmiany charakteryzują także, ich zdaniem, wytwórczość krzemieniarską (rezygnacja z techniki wiórowej, wykorzystywanie głównie surowców lokalnych). Zestawienie wszystkich analizowanych aspektów prowadzi do konkluzji o dokonaniu się w tym okresie (początek IV tys. p.n.e., daty kalibrowane) zasadniczych zmian systemu społeczno-gospodarczego w obrębie społeczności naddunajskich. Przyczyny tych przemian pozostają na razie nie rozpoznane.

Dwa pozostałe referaty z tej grupy – *Rubané et groupe de Blicquy à Vaux-et-Borset/Gibour, Hesbaye liégeoise* (s. 86–93) oraz *Les enceintes du Néolithique récent et final de Diconche à Saintes, Charente-Maritime* (s. 106–120) – są właściwie omówieniami wyników badań dwóch stanowisk. Oba dostarczyły zróżnicowanych chronologicznie pozostałości osadowych z sekwencjami stratygraficznymi; w przypadku Diconche à Saintes jest to interesujący układ trzech równoczesowych rowów obronnych (pojedynczego, związanego z grupą Peu-Richard i dwóch rowów segmentowych oraz palisady, należących do grupy Artenac), rozpoznany za pomocą zdjęć lotniczych.

W kolejnym rozdziale zamieszczono cztery artykuły dotyczące pożywienia. W pierwszym z nich, *Données récentes sur l'agriculture et la cueillette au Néolithique ancien et moyen dans le nord de la France* (s. 122–126), P. Marinval zestawił tabelę dostępnych mu danych o wszystkich wczesno- i środkowoneolitycznych roślinach uprawnych znanych z północnej części Francji, uzupełnioną o mapki stanowisk ze szczątkami roślinnymi. Jak wynika z zestawień, dla wczesnego neolitu potwierdzona jest znajomość 2 gatunków pszenicy oraz grochu, a w kulturach „powstęgowych” – 3 gatunków pszenicy, jęczmienia i prosa, którego obecność w środkowo-zachodniej Francji jest – zdaniem autora – zaskakująca (dotychczasową zachodnią granicę zasięgu prosa stanowił rejon Aldenhoven w Niemczech). Dla neolitu środkowego listę upraw uzupełniają mak i len. Ze stanowiska „powstęgowego” znana jest też winorośl, brak jednak pewności co do jej uprawnego charakteru.

Drugi artykuł tego rozdziału, *Fonction de la céramique et régime alimentaire* (s. 127–132) – ciekawy, ale dość kontrowersyjny – dotyczy próby rekonstrukcji sposobów odżywiania się ludności neolitycznej, przeprowadzonej na podstawie analizy funkcjonalnej naczyń, przy wykorzystaniu danych etnoarcheologicznych.

Zwierzęce szczątki kostne z osad kultur wstęgowych w północno-wschodniej Francji są przedmiotem zainteresowania R.-M. Arbogast w pracy *Restes osseux d'animaux du Rubané du nord-est de la France*, s. 133–148. Autorka zestawia dane dotyczące szczątków zwierząt dzikich i udomowionych, ocenia rolę, jaką poszczególne gatunki odgrywały w sposobie odżywiania się ludności, próbuje określić znaczenie polowania w strukturze gospodarki i metody

selekcji zwierząt w procesie hodowli. Artykuł ten jest rzetelnym podsumowaniem aktualnego stanu badań archeozoologicznych; przynosi też ciekawe refleksje np. na temat diety mięsnej społeczności „wstęgowych”.

Ostatni rozdział tomu poświęcony jest zagadnieniom pozyskiwania i obróbki surowców. Składa się z czterech artykułów, z których trzy dotyczą surowców kamiennych, a jeden – kości i rogu. Ten ostatni, stosunkowo obszerny, noszący tytuł *Le rôle de l'os dans les activités de l'Homme néolithique et de l'âge des Métaux*, s. 152–176, obejmuje zagadnienia techniki obróbki kości, a także morfologię, funkcję, wreszcie chronologię przedmiotów kościanych i rogowych. Interesujący jest sposób prezentacji materiału, w podziale na kategorie funkcjonalne: narzędzia rolnicze, górnicze, tkackie, szewskie, koszykarskie, do obróbki krzemienia, do naprawy sieci, do cięcia; a także kategorie rzeczowe: naczynia, sztucze, ozdoby. Opisom i analizie roli poszczególnych kategorii towarzyszy bogaty materiał ilustracyjny, przedstawiony w tym samym układzie. Całość zamyka zwięzła informacja i zestawienie tabelaryczne kościanych „wyznaczników chronologicznych” dla neolitu i epoki brązu. Uzupełnieniem tekstu jest bardzo obszerna (i nie ograniczająca się do prac francuskich) bibliografia.

Trzy ostatnie artykuły dotyczą, jak wspomniano, obróbki surowców kamiennych. Wstępne wyniki badań kopalni krzemienia w Serbonnes omówione zostały w artykule: *Etude préliminaire du site minier de Serbonnes/Le Revers de Brossard, Yonne* (s. 177–189). Pole górnicze, zajmujące ok. 2 ha powierzchni, liczy co najmniej 400 szybów, z których tylko trzy – różne co do konstrukcji – przebadano dotychczas, w trakcie prac ratowniczych związanych z budową autostrady A5. Artykuł ten, przy niewielkim raczej znaczeniu merytorycznym, zasługuje na uwagę ze względów metodycznych: w bliskiej perspektywie prac o podobnym charakterze na obszarze Polski.

Wytwórczość kamiennych narzędzi gładzonych na Wyspach Normandzkich, a zwłaszcza w Pinnacle na Wyspie Jersey, jest przedmiotem opracowania M.A. Pattona, *Le Pinnacle à Jersey: une fabrique de haches polies dans les îles Anglo-Normandes* (s. 190–194). Autor zestawia dane faktograficzne, świadczące – jego zdaniem – o dużym znaczeniu stanowiska Pinnacle: uważa je za najstarszy w tym rejonie (I połowa V tys. p.n.e., daty kalibrowane) ośrodek produkcji dolorytowych narzędzi gładzonych, rozchodzących się następnie w drodze wymiany na inne wyspy, a także na kontynent. Hipoteza wysunięta przez M.A. Pattona, że neolityczni mieszkańcy Wyspy Jersey kontrolowali regionalny system wymiany, stanowi kontynuację tego nurtu rozważań.

Interesujące uwagi metodyczne w zakresie oceny wartości inwentarzy krzemiennych i ich reprezentatywności dla badań produkcji krzemieniarskiej zawarte są w – nie dokończonym, niestety, z powodu śmierci Autora – artykule M. Plateaux, *Les industries lithiques du Néolithique danubien dans la vallée de l'Aisne* (s. 196–206). Zostały one sformułowane na podstawie analizy danych z osad kultur wstęgowych, w trakcie opracowywania neolitycznych materiałów krzemiennych z doliny Aisne.

Lektura prezentowanego zbioru artykułów nie pozwala na stworzenie syntetycznej wizji życia codziennego w młodszej epoce kamienia. Nie ulega jednak wątpliwości, że tom 39 DAF jest – mimo niezbyt szczęśliwie sformułowanego tytułu i dużej dyspersji tematycznej – interesującym zbiorem artykułów, w przewadze dobrych i bardzo dobrych. Cechą większości z nich jest staranność opracowania tekstu, pogłębiona refleksja, a także – skoncentrowanie obserwacji na szczegółach życia codziennego ówczesnych społeczności z wnikaniami w głąb jednego zagadnienia lub jego aspektu przy pominięciu innych. To ostatnie zjawisko stanowi swoiste *signum temporis* archeologii końca XX wieku, i dostarcza badaniom nad przeszłością nowej, interesującej perspektywy. Znaczące wydaje się również – bardzo dobrze widoczne w prezentowanej pracy – przeniesienie punktu ciężkości zainteresowań badawczych z zagadnień systematyki chronologiczno-kulturowej znalezisk (jeszcze do niedawna dominujące w opracowaniach francuskich) na problemy bliższe owemu, wzmiankowanemu w tytule, życiu codziennemu, a więc na zagadnienia gospodarcze, przyrodnicze, obróbki surowców. Ważne jest również wciąganie w orbitę zainteresowań badawczych coraz to nowych, dotychczas słabiej rozpoznanych

archeologicznie regionów Francji, np. wybrzeża atlantyckiego czy Prowansji. Przyczynia się to do uzyskania bardziej kompletnego – choć, z drugiej strony, również bardziej skomplikowanego – obrazu rzeczywistości pradziejowej. I, jak się wydaje, stanowi dobry punkt wyjścia do podjęcia prac nad syntetycznym ujęciem poszczególnych aspektów życia codziennego w młodszej epoce kamienia...

Hanna Kowalewska-Marszałek

LE DÉVELOPPEMENT DU MÉTIER DE LA FRANCE ET DES MÉTIERS LIÉS
 (L'ÉPIQUE, L'ART ET LE MÉTIER) (L'ÉPIQUE, L'ART ET LE MÉTIER) (L'ÉPIQUE, L'ART ET LE MÉTIER)
 (L'ÉPIQUE, L'ART ET LE MÉTIER) (L'ÉPIQUE, L'ART ET LE MÉTIER) (L'ÉPIQUE, L'ART ET LE MÉTIER)
 (L'ÉPIQUE, L'ART ET LE MÉTIER) (L'ÉPIQUE, L'ART ET LE MÉTIER) (L'ÉPIQUE, L'ART ET LE MÉTIER)

Pracownicy w tym zakresie nie są ani zbyt liczni, ani zbyt dobrze wykształceni i wyposażeni w narzędzia do badania, jak było to w roku 1960 w Niemczech, Anglii i w innych krajach, gdzie archeologia była w tym czasie w pełni profesjonalizowana i posiadała wszystkie niezbędne narzędzia i sprzęt.

Tymczasem w tym zakresie nie są ani zbyt liczni, ani zbyt dobrze wykształceni i wyposażeni w narzędzia do badania, jak było to w roku 1960 w Niemczech, Anglii i w innych krajach, gdzie archeologia była w tym czasie w pełni profesjonalizowana i posiadała wszystkie niezbędne narzędzia i sprzęt.

Tymczasem w tym zakresie nie są ani zbyt liczni, ani zbyt dobrze wykształceni i wyposażeni w narzędzia do badania, jak było to w roku 1960 w Niemczech, Anglii i w innych krajach, gdzie archeologia była w tym czasie w pełni profesjonalizowana i posiadała wszystkie niezbędne narzędzia i sprzęt.

Ważną rolę w tym zakresie nie są ani zbyt liczni, ani zbyt dobrze wykształceni i wyposażeni w narzędzia do badania, jak było to w roku 1960 w Niemczech, Anglii i w innych krajach, gdzie archeologia była w tym czasie w pełni profesjonalizowana i posiadała wszystkie niezbędne narzędzia i sprzęt.

Ważną rolę w tym zakresie nie są ani zbyt liczni, ani zbyt dobrze wykształceni i wyposażeni w narzędzia do badania, jak było to w roku 1960 w Niemczech, Anglii i w innych krajach, gdzie archeologia była w tym czasie w pełni profesjonalizowana i posiadała wszystkie niezbędne narzędzia i sprzęt.